

Uluslararası Muhammed Hamîdullah Sempozyumu, İstanbul, 16-17 Aralık 2006

Muhammed Hamîdullah'ın vefatının dördüncü yıl dönümünde 16-17 Aralık 2006 tarihlerinde İstanbul'da 'Uluslararası Muhammed Hamîdullah Sempozyumu' düzenlendi. Türkiye, Fransa, Suriye, Amerika gibi çeşitli ülkelerden yirmi beş konuşmacı tarafından toplam altı oturumda Hamîdullah, hayatı, çeşitli yönleri ve bazı eserleri hakkında bilgi verildi.

İlk oturum, oturum başkanlığını yapan Prof. Dr. Yusuf Ziya Kavakçı'nın Hamîdullah'ın (uzun süre Paris'te yaşadıkdan sonra) Amerika'da yaşadığı ve vefat ettiği yer hakkında resimler eşliğinde vermiş olduğu kısa bir sunumla başladı. Amerika'da ilk olarak Pennsylvania'ya gelen Hamîdullah daha sonra ailesinin de göç etmesi nedeniyle Florida eyaletinin Jacksonville şehrine yerleşti ve 17 Aralık 2002'de burada vefat etti. Mezarı da aynı yerde Hardage Giddens Chapel Hills Funeral Home adlı Müslüman kabristanındadır.

Kavakçı'dan sonra oturumun ilk konuşmacısı Afrika- Fildişi'nden Amara Bamba 'Hamîdullah Hoca'nın Mücadele Yöntemi' adlı tebliğini sundu. 'Collective Hamîdullah' teşkilatının kurucusu ve yöneticilerinden olan Bamba, Hamîdullah'ın mücadele yöntemi hakkında konuştu. Hamîdullah'ın bu aktivist yönünden çok etkilendiğini belirten Bamba, onun mektuplarıyla adeta uzaktan eğitimle İslâm'ı öğrettiği, kararlarını uygulamadaki çabukluğu, İslâm'a karşı yapılan saldırılara gösterdiği tepki ve İslâm'a girişlerdeki rolünden bahsetti. Kısaca hayatını İslâm'ı yayma ve öğretmeye adanmış Hamîdullah'ı tanıtmak için kendilerinin de Fransa'da ellerinden geleni yaptıklarını söyledi. Konuşmasının sonunda Muhammed Hamîdullah'ı 'yazan bir kalem ve kâğıt' şeklinde nitelendirdi.

İkinci konuşmacı Prof. Dr. M. Said Hatiboğlu, 'Hamîdullah Hocamızın İmam Şeybânî'nin Siyer-i Kebîr'ine Olan Katkıları' adlı tebliğini sundu. Hamîdullah'ın 1960'lı yıllarda UNESCO bünyesinde İslâm kültür tarihinin en kıymetli eserlerinin Batı'ya tanıtılması çalışmasında *Siyer-i Kebîr*'i Fransızcaya tercüme ettiğini fakat üzerinden uzun yıllar geçtiği hâlde yayınlanmadığını

belirten Hatiboğlu, 3000 varaktan oluşan tercümeyle Hamîdullah'tan alarak Ankara'ya getirdiğini söyledi. Ancak ilk cildi 1989, son cildi ise 1991'de tamamlanan bu eserin Fransızca olması nedeniyle Türkiye'de çok satılmadığını bunun üzerine Fransa'ya gönderildiğini belirtti. Ayrıca bu önemli eserin 1825'te Osmanlı zamanında daha Arapçası basılmadan Mehmed Munîb Ayıntabî tarafından Türkçe olarak basıldığını zikretti. 2001'de Konya'da 5 cilt olarak yayınlanan nüshayı ise, Türkiye'de bulunduğu hâlde Hamîdullah'ın Fransızca tercümesinden yararlanılmadığı için eleştirdi. Son olarak Hamîdullah'ın tercüme hizmetlerinde ilim dünyasına olan katkılarını dair eserden birkaç örnek verdikten sonra onun buradaki şerh ve notlarının ilmî değeri olmasından dolayı kitabın, Fransız bir Müslüman tarafından yeniden gözden geçirilerek yayınlanması gerektiğini ifade etti.

Üçüncü olarak M. Rifat Kademoğlu 'Hamîdullah Hoca'nın Kur'ân'a Hizmet Cehdi' adlı tebliğini sundu. *Le Saint Coran (Aziz Kur'an)* isimli meali Hamîdullah'ın en önemli eseri olarak nitelendiren Kademoğlu bu kitabın, onun bütün ilmî müktesebatını, metne olan semantik bakışı ve nüfuzunu gösterdiğini ifade etti. Hamîdullah'ın vahyin olduğu gibi anlaşılması için çalıştığını, eserini de bu yönde kaleme aldığını, onun bütün derdinin Kur'ân'ın ilk muhataplarının anladığına yakın şekilde anlaşılmasını sağlamak olduğunu belirtti. Ayrıca eserinde gerektiğinde siyere dair kuşatıcı açıklamalar verdiğini, İslâm, Yahudilik ve Hıristiyanlık arasındaki ilgiyi ortaya çıkarmaya özel ihtimam gösterdiğini, bunun yanında Brahman, Zerdüşt ve Budistlerin kutsal metinlerine dair bilgiler de verdiğini kaydetti. Muhammed Hamîdullah'ın tek başına bir ilmî kurum gibi faaliyet gösterdiğini ve bu eserin meal ve tefsir alanında çalışanlar için geleneği aşan ufuk açıcı bir çalışma olduğunu ifade eden Kademoğlu son olarak ise yanıldığı bazı hususlar olsa da aynı alandaki diğer çalışmalarla karşılaştırıldığında eserin başarısının ortaya çıkacağını zikretti.

Kademoğlu'dan sonra Suriyeli kelâm profesörü Abdullatif es-Sabbâğ, Hamîdullah'ın çalışmalarını eleştirel olarak değerlendirdi. İnançlı, doğru, ciddi, sabırlı, sakin, uyumlu şahsiyetiyle Hamîdullah'ın sıdk ve samimiyetin tam bir sembolü olduğunu belirtti. Ona göre sâkin görünüşlü bir yapısı olan Hamîdullah cehd sahibi, gayretli bir insandı. Konuları seçerken ve ele alırken kendine has bir yöntemi vardı. Fransızcası edebî bakımdan mükemmel olmasa da açık, net ve anlaşılırdı. Yazılarını da böyle bir üslûpla yazdı. Özellikle Siyer, Kur'ân, Hukuk ve Uluslararası İslâm Hukuku alanında çok bilgiliydi. Ansiklopedik bir âlimdi. Çalışmış olduğu klâsik eserleri mutlaka otantik kaynaklara dayandırır. *el-Mu'temed, et-Temhîd, Kitâbu'n-Nebât* ve *Şerhu Siyer-i kebîr* gibi zor eserleri neşretti. Büyük gayretler neticesi ortaya çıkan *el-Vesâiku's-siyasiyye*'si kısa zamanda klasik bir referans kitabı oldu. Metne sadakati ve netliği sayesinde *Kur'ân Meali* de aynı şekilde referans eseri hâline

geldi. Bu derece teveccüh gösterilmesi sebebiyledir ki es-Sabbâğ'a göre Hamîdullah'ın eserleri tekrar ele alınmalıdır.

Oturumun son konuşmacısı Nazif Şahinoğlu Muhammed Hamîdullah'ın Kur'an dili ve Arapça hakkındaki görüşlerini analiz eden bir konuşma yaptı. Hamîdullah'ın İslâm'a, Müslümanlara ve özellikle de Kur'an'a yaptığı hizmetler takdire şayan bulmakla birlikte *Aziz Kur'an*'ın girişinde dil bilimi ile ilgili bilgilere yer vermemesini eleştirdi. Hamîdullah'ın belirttiğinin aksine gramerin ortaya çıkışının çok geç olmadığını, bu nedenle Kur'an dilini anlamak için lügatlerin kullanılması gerektiğini zikretti. Örneğin; Kur'an'da müennes kelimelere müzekker, müzekker kelimelere de müennes zamir kullanıldığı (Nahl Sûresi 66. ayetteki 'butûnihi' kelimesinin zamirinin 'en'âm' kelimesine gitmesi gibi); üstünlü ya da örteli okunması gereken kelimeler arasındaki farkın çok açık olmadığı ('fe mâ kâne cevâbe kavmihi' ibaresindeki 'cevâb' kelimesinin üstünlü okunması gibi) şeklindeki iddialarının doğru olmadığını söyledi. Çünkü Kur'an metni sadece basit cümlelerden oluşmamakta, her dille görüldüğü üzere birleşik cümleler de içermekte, bunların içerisinde hazfedilmiş kelime olabilmektedir.

İkinci oturum Prof. Dr. Salih Tuğ başkanlığında gerçekleştirildi. İlk tebliği *'Muhammed Hamîdullah: İslâm'a Bütüncül Yaklaşımın Mükemmel Örneği'* başlıklı tebliğini sunan SÜ İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Şerafettin Gölcük idi. Ancak sunumu esnasında ağırlıklı olarak Hamîdullah ile ilgili anıları üzerinde durması sebebiyle tebliğini sunamadı. Kısaca özetlemek gerekirse; onun İslâm'la özdeşleşmiş bir hayat süren, mütefekkir, titiz ve disiplinli bir ilim adamı olduğu, ümmeti tek başına temsil eden bir duruş sergilediği ve yöntem olarak 50-60'lı yıllarda yetişenler üzerinde derin izler bıraktığından bahsetti.

Oturumun ikinci konuşmacısı anne ve babası Hamîdullah'ın öğrencilerinden olan Merve Kavakçı idi. O da Hamîdullah'la ilgili bazı anıları anlattıktan sonra ölmeden önceki son birkaç yılından bahsetti. En son 2000 yılında görüştüğünde geçirdiği felç nedeniyle Hamîdullah'ın artık ilmî çalışmalarını yürütemediği, ne konuşabildiği ne de yazabildiğini belirtti. Son olarak peygamber ahlâkıyla ahlâklanmış bu ilim adamının garip yaşayıp garip öldüğünü ve her zaman Haydarabad'ı özlediğini zikretti.

Kavakçı'dan sonra Fransa'da Millî Görüş Kurumları genel sekreteri olan Dr. Ahmet Bakcan *'Muhammed Hamîdullah: Sahâbe Hayatının Günümüze Bir Yansıması'* adlı tebliğini sundu. Bakcan, XX. yüzyılın her türlü sosyo-ekonomik imkânlarına rağmen Hamîdullah'ın Asr-ı saadet'i örnek olarak bir sahâbe hayatı yaşamaya çalıştığını, Paris'teki mütevazı yaşantısının da bunu gösterdiğini belirtti. Onun bütün hayatı, konuşmaları ve çalışmalarının Hz. Peygamber ve asr-ı saadet üzerine yoğunlaştığı, maneviyat dolu ve ilmiyle amil

bir insan olduğunu ifade eden Bakcan son olarak Hamîdullah'ın diyalog faaliyetlerindeki önemini vurgulayarak konuşmasını tamamladı.

Bu oturumun son tebliğcisi ise *'Muhammed Hamîdullah'a Göre İslâm Hukukunda Devlet Yapısı'* adlı sunumuyla Üsküdar Anadolu İmam Hatip Lisesi öğretmenlerinden M. Beşir Eryarsoy oldu. Hamîdullah'a göre devletin İslâm'ın bir gereği olması, hicretten önce Mekke döneminde Müslümanların devlet içinde bir devlet oluşturması, Medine Vesikası'nın dünyanın ilk yazılı anayasası olması gibi konular hakkında kitaplarından nakillerde bulundu. Son olarak ise, eserlerinde hilâfet konusu ile bugün bunun nasıl uygulanabileceği üzerinde çokça durduğunu ve günümüz Müslümanlarının problemlerine çeşitli çözümler bulmaya çalıştığını belirtti.

Oturum sonunda başkan Salih Tuğ, önceki oturumda yapılan çeşitli eleştirilerden dolayı rahatsız olduğunu ima eden bir ikazda bulunarak, bu sempozyumun bir anma toplantısı olduğunu dolayısıyla tartışmalı bazı konuların daha farklı bir ortamda ele alınması gerektiğini zikretti.

Abdullahî es-Sabbâğ başkanlığındaki üçüncü oturumun ilk konuşmacısı Prof. Dr. Ahmet Ağırakça oldu. *'Medine Vesikası'nın Yorumu'* adlı tebliğinde vesikayla ilgili Hamîdullah'ın çeşitli değerlendirmelerini aktardı. *Medine Vesikası'nın* dünyadaki ilk yazılı anayasa olduğunu belirten Hamîdullah'a göre toplam 52 maddeden oluşan bu anayasa iki farklı toplantıda kaleme alınmıştır. İlki hicrî birinci yılda, ikincisi ise Bedir Gazvesi ve Ka'b b. Eşref'in öldürülmesinden sonradır. Yani ikincisinde Hz. Peygamber Medine'de otorite olduğunu kanıtlamıştır. Metinde 6-7 kez 'kitab, sahife' gibi kelimelerin kullanılması onun yazılı olduğunu göstermektedir. Son olarak Ağırakça vesikanın bazı önemli maddeleri üzerinde durdu.

İkinci konuşmacı Prof. Dr. Halil Çiçek *'Muhammed Hamîdullah'ın Kur'an İlimlerinde ve Tefsirde Orijinal Tespitleri'* adlı tebliğini sundu. Çiçek, çalışmalarında hep orijinalite peşinde koşan Hamîdullah'ın İslâm Dünyası'nın geçirmiş olduğu krizler nedeniyle Kur'an ile ilgili yeni bir tasavvur oluşturmak istediğini belirterek onun Kur'an tercümesinden hareketle bazı değerlendirmelerde bulundu. Hamîdullah eserinde Batılı okuyucu kitlesini esas aldığı için diğer dinlerdeki vahiy tasavvurunu ele aldıktan sonra İslâm'da vahiy tasavvurunu anlatmış, Kur'an, Tevrat, İncil arasındaki ilişkiden bahsetmiştir. Ona göre Kur'an'da herkes (en alttan en üst seviyeye kadar) kendisini ilgilendiren bir şey bulmaktadır. Kur'an'ın mesajı zaman ve mekân üstü yani evrenselidir. Rakş (noktalama) daha Hz. Peygamber döneminde yapılmıştır. Hamîdullah Kur'an ile ilgili lahnü'l-A'rab diye 117 tespitte bulunmuş ancak bu tespitlerin bazıları hatalıdır. Son olarak Çiçek, Batı'da yetişmiş olmasına rağmen modernizme hiç bulaşmaması, âyetler arasında sıkı bir bağlantı kurması ve Zülkifl, Firdevs gibi bazı kelimelere anlamlar yüklemesi ile Hamîdullah'ın tefsir açısından dikkat çeken üç özelliğinin bulunduğunu ifade etti.

Oturumun üçüncü konuşmacısı Heidelberg Üniversitesi'nden Pakistanlı Prof. Dr. Inayatullah Baloch idi. *'Muhammed Hamîdullah, Halîfelik Nosyonu ve Müslüman Ümmete Karşı Modern Meydan Okumalar'* adlı tebliğinde dört halifenin seçimi, Muâviye'nin halîfeliği, Emevîler, Abbasîler ve Osmanlılarda halîfelik konusunda Hamîdullah'ın eserlerinden çeşitli çıkarımları ve 'Hilafet Kureyş'e aittir.' hadisi ile ilgili yorumlarını sundu.

Son konuşmacı Malika Dif isminde sonradan Müslüman olan Fransız bir bayandı. İslâm'ın uyanışının öncüsü olarak nitelendirdiği Hamîdullah'la tanışması, onun fizikî özellikleri ve şahsiyeti hakkında bazı bilgiler verdi. Fransa'da çok etkili olan *Kur'ân Tercümesi* ve *İslâm'a Giriş* adlı eserlerinden bahsetti. Konuşmasının sonunda Hamîdullah'ın *Sahîh-i Buhârî*'nin Fransızca tercümesindeki hataların düzeltilmesine dair kaleme aldığı basılmamış küçük bir kitabının bulunduğunu ve bunun tanıtılması gerektiğini beyan etti.¹

Ertesi gün birinci oturum, Yusuf Ziya Kavakçı başkanlığında yapıldı. İlk konuşmacı *'Hamîdullah Hoca'nın Eserlerinin Türkiye'ye İntikali ve Tesirleri'* adlı tebliğiyle İsmail Kara oldu. Kara, yazma kitaplar bakımından çok zengin olması ve burada Şerafettin Yaltkaya, İsmail Saib Sencer vb. büyük âlimlerle buluşması gibi nedenlerle Hamîdullah'ın Türkiye'yi sevdiğini; ilk Türkçe makalesinin 1953'te, kitabının ise 1958'de yayınlandığını söyledi. 60'lı yıllarda ise Cemaat-i İslâmî ve Müslüman Kardeşler'e mensup müelliflerin eserlerinin de tercüme edildiğini ancak Hamîdullah'ın eserlerinin, daha çok siyasî nitelikte ve söylem merkezli olan bu kitaplardan farklı olduğunu zikretti. Son olarak kendisine hayranlık duyan bir okuyucu kitlesine sahip olmasına rağmen hakkında pek olumlu yazılar yazılmadığını, karşıt yazıların daha çok olduğunu ve bu eleştirilerin değerlendirilmesi gerektiğini ifade ederek tebliğini tamamladı.

İkinci konuşmacı *'Hamîdullah Nedir, Ne Değildir?'* adlı tebliğiyle Prof. Dr. Salih Tuğ idi. Hamîdullah hakkındaki bazı şeylerin yanlış bilindiğine dair çeşitli örnekler verdi: Hamîdullah'ın söylenenlerin aksine çok zayıf olmadığı, görünüşte ince ama atletik bir yapıda olduğu, et yediği, çift doktora yaptığı, Pakistanlı değil Haydarâbadlı yani Hint kökenli olduğu dostlarına bağlı olduğu, dokuz dil bildiği vb. çeşitli bilgiler bu kabil hususlardandır. Son olarak Sayın Tuğ, Hamîdullah'ın Amerika'daki arşivinin değerlendirilmesi gerektiğine de işaret etti.

Üçüncü konuşmacı Rashid Benaissa, şeyh, zâhid, müctehid ve mücâhid olarak nitelendirdiği Hamîdullah'ın büyük bir araştırmacı olduğu ve çok dil bildiği için bir İslâmolog olduğunu belirtti. Onun eşsiz nitelikte mükemmel bir insan olduğu, çok şey yazdığı, hiç modern kelime kullanmadığı, âdeta zamanın

dışında, zamandan bağımsız olduğunu söyledi. Son olarak onun olumlu anlamda mücadeleci ve aktivist olduğu, dinler arası diyalogu teşvik ettiği ve araştırmacı yönüyle Mevdudî, İkbâl gibi daha ideolojik yazan kimselerden ayrıldığını, bu nedenle de daha uzun süre etkili olacağını ifade etti.

Oturumun son konuşmacısı Mustafa el-A'zamî idi. Hamîdullah'la ilgili bazı anıları ve yazışmalarından bahsetti. Hamîdullah'ın Pakistan'daki anayasa çalışmalarına katılması, Fransa'ya gidişi ve orada bazı kimselerin hidayetine vesile olması gibi çeşitli hatıralarını anlattı.

Dördüncü konuşmacı Prof. Dr. Hayreddin Karaman sempozyuma katılmadığı için *'Bir Fıkıhçı Olarak Hamîdullah Hoca'* adlı tebliğini onun yerine Dr. E. Said Kaya okudu. Türkiye'de fıkıh Hamîdullah'tan önce ve sonra olarak değerlendiren Karaman'a göre Hamîdullah'ın Türkiye'de ders vermeye, makale yazmaya başladığı zaman fıkıh ilgi ortaya çıkmıştır. Onun bu alandaki bazı tespit ve yaklaşımları, ictihadda bulunması Türkiye'de İslâmî ilimler alanında rehber olmuştur. Hamîdullah, usûl kitaplarındaki hazır bilgilerden değil, Kur'ân ve erken İslâm Tarihi'nden hareketle bilgiler ortaya koymuştur. Son olarak Sayın Karaman tebliğinde Hamîdullah'ın hangi dönemde niçin yazdığını, kullanmış olduğu terim ve metotların, yaptığı vurguların incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

İkinci oturum, Şerafettin Gölcük başkanlığında yapıldı. İlk konuşmacı *'Muhammed Hamîdullah'ın Manevî Hayat ve İrfan Görüşü'* adlı tebliğiyle Ali Bulaç idi. Bulaç, Hamîdullah'ın araştırmacı bir ruh, tarihçi-fakih formasyonu ve rasyonel bir düşünceye sahip olduğu, tasavvufu akli bir temele oturtmakta güçlük çektiği ancak buna rağmen varlığını ve gerekliliğini inkâr etmediğini belirtti. Ayrıca Uzak Doğu'nun İslâmlaşmasını delil göstererek tasavvufun etkisini de hayret ve hayranlıkla karşıladığını söyledi. Tasavvuf için 'ihşan' şemsiye kavram olmak üzere 'kurb, tarikat ve sülûk' kavramlarını kullandığını zikretti. Ona göre tasavvufun özünün mucize, keramet, çilekeşlik, meditasyon vs. olmayan (yani onu mistisizmden özenle ayırmaktadır), tasavvufun ise asla felsefe ve panteizm değildir ve bütün yolların, tarikatların Hz. Peygambere çıkmaktadır.

İkinci konuşmacı *'Hamîdullah Hoca'nın İslâm Hukuku İle İlgili Makaleleri'* adlı tebliğiyle Prof. Dr. Vecdi Akyüz idi. Akyüz, toplam 700 civarında makalesi bulunan Hamîdullah'ın İslâm Hukuku ile ilgili makalelerinin önemli bir bölümünün Türkiye'de dört kitap hâlinde derlendiğini zikretti. Bu makalelerin konularının ise İslâm'ın hukuk ilmine katkıları, İslâm hukuku usûlü, felsefesi, özgünlüğü, İslâm hukuk düşüncesinin gelişimi, anayasa gelişimi, Mekke Devleti'nin anayasal gelişimi, Ebû Hanîfe ve Şafî'nin katkıları, Roma hukukunun İslâm hukukuna etkisi olmadığının ispatı ve İslâm hukukuna dair yayınlanan kitaplar, eleştiriler olduğunu belirtti. Sonuç olarak hemen bütün makalelerinin İslâm'ın hukuk ilmine katkılarının birer açılımı olduğunu ifade etti.

¹ Hamîdullah'ın sözü edilen eseri *Sahîhu'l-Buhârî*'nin Fransızca çevirisinin yayımlanmasının ardından, yaklaşık beş yüz sayfalık hacme ulaşan çalışma basılmıştır.

Üçüncü konuşmacı Fransa'dan Fildişi kökenli Dr. İbrahim Haidara idi. Hamîdullah ile onun Fransa'da kurmuş olduğu dernek sayesinde tanıştığı ve daha sonra faaliyetlere yardım için buraya devam ettiğini belirten Haidara derneğin, kendisi gibi kolonileştirilmiş ülkelerden Fransa'ya gelen Müslüman öğrenciler için gerçek bir okul olduğunu ve burada araştırma yapmaları için her türlü imkânın sağlandığını zikretti. Muhammed Hamîdullah'ın kaotik bir dünyada İslâm'ı yeniden sunmayı ve Müslümanların yeniden kendine gelip araştırma yapmasını istediğini vurguladı.

Oturumun son konuşmacısı 'Bir Siyer Arkeologu Olarak Muhammed Hamîdullah' adlı tebliğiyle Mustafa İslamoğlu oldu. M. Foucault'un 'Bilginin Arkeolojisi' kitabından hareketle Hamîdullah'ın da siyer araştırmalarının bu şekilde olduğu, bilgiyi nesneleştirilmeyip özne olarak kabul ettiği ve bir arkeologun bulduklarını numaralandırması gibi onun da kitaplarında paragrafları numaralandırdığını belirtti. Mî'râc ve mûcize konuları nedeniyle tekfire varan suçlamalara maruz kalmasına rağmen siyer geleneğinde çığır denilebilecek bir yöntemle Hz. Peygamberi örnek alacağımız şekilde anlattığını ve bunlardan dolayı İbn Hibbân ile aralarında benzerlik gördüğünü ifade etti.

Üçüncü ve son oturum Inayatullah Baloch başkanlığında gerçekleşti. İlk konuşmacı 'Dr. Hamîdullah, Katkılarına Genel Bir Bakış ve Hamîdullah ile Hocaları Picktall, Esed ve Diğerlerinin İslâm Düşüncesi'ndeki Farklılıklarının Mukayesesi' adlı tebliğiyle Hamîdullah'ın yaklaşık son yirmi yılında bakımıyla ilgilenmiş olan yeğeni Sadida Ahmad idi. Öncelikle Hamîdullah'ın bakımını üstlenmesinin sebebini daha sonra da Hamîdullah'ın İslâmî geleneğe sahip bir nesilden geldiğini ve Haydarabad'daki çalışmalarını anlattı. Fransa ve Almanya'daki meşhur oryantalist hocaları Louis Massignon, Paul Kahle'den bahsetti. Her ne kadar derslerini almasa da onun, Muhammed Picktall ve Esed'in doğrudan öğrencisi olarak nitelendirilebileceğini, eserlerini ve Kur'ân mealini yayınlarken kendisine yardımcı olduklarını ancak bazı konularda aralarında fikir ayrılıklarının bulunduğunu zikretti. Örneğin; 'Allah' lafzının nasıl tercüme edileceği konusunda Picktall ile farklı görüşte olduklarını belirtti.

Oturumun son konuşmacısı ise Prof. Dr. İhsan Süreyya Sırma oldu. 'Mektuplarındaki Muhammed Hamîdullah Hoca' adlı sunumunda Hamîdullah'ın kendisine gönderdiği mektuplardan derlemiş olduğu 'Muhammed Hamîdullah Hoca'dan Mektuplar' kitabından onun kişiliği, ilmî titizliği, hassasiyetleri, araştırmacı yönü gibi çeşitli hususlara dair iktibaslarla bulundu.

Son olarak Salih Tuğ, sempozyum değerlendirmesinde bulundu. Kısaca konuşmacılar ve sempozyuma katılımdan duyduğu memnuniyeti dile getiren Sayın Tuğ Hamîdullah'ın Amerika'daki arşivinin değerlendirilmesi gerektiğine tekrar vurgu yaptı.

İslâmî ilimlere dair geniş bir yelpazede çok sayıda eser veren ve çalışmaları ile hâlâ gündemde olan Muhammed Hamîdullah hakkında uluslar arası nitelikte ve geniş katılımlı bir sempozyum düzenlenmesi, onun gerek Türkiye gerekse yurt dışında ne kadar önemli ve etkili bir ilim adamı olduğunu ortaya koymaktadır. Tebliğlerde, genel olarak Hamîdullah'ın hayatı ve kişiliği hakkında fikir sahibi olunacak kadar bilgi verilmiştir. Bu bilgilerin özellikle onunla görüşme fırsatı bulmuş ya da öğrencisi olmuş kişiler tarafından verilmesi dinleyiciler için gayet verimli olmuştur. Ancak iki gün süren bir sempozyumda bu kadar çok tebliğe yer verilmesi ve hayatına, değişik ilim dallarına ve hâtırâtına dair tebliğlerin oturumlarda düzenli şekilde plânlanmaması dolayısıyla sunum ve zamanlama konusunda yer yer sıkıntılar ortaya çıktı. Ayrıca umuma açık bir anma toplantısı olması sebebiyle, tebliğ yelpazesinin sınırlı kaldığı, ömrünü ilme adanmış bir İslâm araştırmacısı olarak Muhammed Hamîdullah'ın ilmî kişiliği ve muhtelif ilim dallarına yaklaşımının analitik olarak tartışıldığı ayrı bir toplantının daha düzenlenmesinin zaruretine işaret edilmelidir.

Hale ÇERÇİBAŞI

AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis, ANKARA